

Артем Закотюк,

*магістр соціології, асистент кафедри соціології,
Національний університет «Кієво-Могилянська академія»
artem.zakotiuk@ukma.edu.ua
<https://orcid.org/0009-0006-1642-7940>*

Світлана Оксамитна,

*докторка соціологічних наук, професорка кафедри соціології,
Національний університет «Кієво-Могилянська академія»
oksamyt@ukma.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-2403-6337>*

ДИНАМІКА ОСВІТНЬОЇ НЕРІВНОСТІ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

У сучасній соціології використовують підхід визначення та типізації каналів впливу війни, зокрема прямих і непрямих. За досвідом міжнародних і громадянських війн від закінчення Другої світової дослідники виокремлюють сім основних прямих і непрямих каналів впливу війни на освітню нерівність (Закотюк & Оксамитна, 2024). Основні канали: руйнування освітньої інфраструктури; брак педагогів через переміщення, рекрутинг в армію чи загибель; зменшення державних видатків на освіту; переміщення великої кількості людей; перерозподіл влади та багатства у суспільстві. Два непрямі канали: зростання бідності, зміна пріоритетів щодо освіти у рамках сім'ї; погіршення фізичного та психічного здоров'я дітей, недоїдання, переживання стресу. Канали впливу підбивають спроможність інститутів освіти та держави надавати освітні послуги.

У нечисленних емпіричних дослідженнях зарубіжних авторів удалося виявити коротко- та довгострокові ефекти війни на нерівність в освіті (Закотюк & Оксамитна, 2024). Ко-

роткострокові — зниження освітніх здобутків дітей (освітні втрати) та висока залежність величини освітніх втрат від соціально-економічного походження дітей, суттєві зміни величини сімейних видатків на освіту в межах домогосподарств. Довгострокове формування втрат у позитивних доходах: війна посилює існуючі рівні освітньої нерівності у суспільстві; хоча нерівність в освіті зменшується у повоєнні роки, її рівень має тенденцію до виходу на плато або повільного зниження і потенційно не досягає довоєнних значень, особливо після затяжної війни. Війна посилює економічну нерівність, збільшує коефіцієнт Джині за доходом на 1,6 пункту, у випадку довготривалої війни — на 2,23. Економічна нерівність досягає максимуму в перші 5 повоєнних років і може досягти довоєнних показників тільки після 10 років після закінчення війни. Зі збільшенням тривалості війни зменшуються видатки на освіту.

Під час війни триває накопичення освітніх втрат, зростає частка дітей, які не мають базових знань із трьох ключових освітніх галузей. Узгоджені за вибіркою дані PISA 2018 і 2022 рр. уможливили порівняльний аналіз освітніх втрат дітей 15-річного віку. З шести рівнів за шкалами грамотностей PISA 2-й вважають базовим. Частка учнів у 2022 р., яка не пододала 2-й рівень, значно більша, порівняно із дітьми у 2018 р. З математики ця частка збільшилася з 36 % до 42,4 %. Із науково-природничих дисциплін — із 26,9 % до 33,2 %. Найбільшу різницю у частках учнів, які не досягли базового рівня, виявлено з читання — збільшення з 26,1 % до 39,5 %. Освітні втрати з математики сягають рівня 0,5 навчального року, з природничо-наукових дисциплін — 0,8, з читання — 1,8.

Процес стратифікації освітніх втрат передбачає їхнє накопичення серед дітей-вихідців із соціально і економічно несприятливого соціального середовища. Усупереч припущенням найбільші освітні втрати виявлено серед найвищого та середнього квартиля індексу ESCS (економічний,

соціальний та культурний статус сім'ї) зі всіх освітніх галузей: діти найвищого квартиля ESCS мають втрати з математики, які становлять 0,9 року, порівняно із втратами 0,2 року для найнижчого квартиля. Тенденція накопичення більших втрат спостерігається серед учнів ліцеїв, гімназій та спеціалізованих шкіл, порівняно з учнями ЗПТО та середніх шкіл. За типом поселення показники не вказують на чітку тенденцію до накопичення освітніх втрат серед дітей із сіл, селищ та невеликих міст. За гендером більші освітні втрати серед дівчат із читання. Вся вікова когорта дітей 2006–2007 р. н. (2022 р.) «опустилася» за рівнем освітніх здобутків, зумовлених пандемією та війною, однак діти зі сприятливого соціального середовища «опустилися» порівняно більше.

Результати бінарних логістичних регресій вказують на зменшення шансів досягти базового 2-го рівня або вище для всіх соціально-економічних категорій учнів у 2022 р. Шанси знизилися удвічі або утричі для усіх категорій, найбільше — для найвищого квартиля ESCS, мешканців великих міст та учнів «елітних» закладів освіти. За результатами порівняльного аналізу показників множинних бінарних логістичних регресії виявлено зменшення відношення шансів за квартилями соціально-економічного статусу, типу поселення, тривалістю дошкільного навчання. Залежність між соціально-економічними чинниками та ймовірністю досягти базового рівня або вище зменшилася.

За результатами порівняння лінійних моделей спостерігається суттєве зниження коефіцієнтів індексу соціально-економічного статусу зі всіх освітніх галузей, що вказує на послаблення залежності між цим чинником та освітніми здобутками: зокрема, з математики коефіцієнт знизився з 33,3 до 24,2. Для інших категорій коефіцієнти також знизилися, однак у випадку великого міста коефіцієнти залишаються набагато вищі зі всіх освітніх галузей. Результати порівняння лінійних регресій підтверджують послаблення міри та міцності зв'язку між соціально-економічними чинниками

та освітніми здобутками. Простежується початкова тенденція зменшення освітньої нерівності серед 17 регіонів України та м. Київ (за наявності методологічних обмежень PISA-2022).

Для перевірки регіональних ефектів війни за результатами ієрархічної регресійної моделі коефіцієнти змінних війни виявилися статистично значущими з негативними показниками зі всіх освітніх галузей. Найбільші негативні коефіцієнти наявні для змінної кількості пошкодженого житла, а саме -3,4, -3,7, -4,0; кількості зафіксованих у медіа вибухів (-0,21, -0,25, -0,28), а також кількості пошкоджених закладів освіти (0,24, 0,31, 0,32). Показники моделі підтверджують припущення про наявність статистично значущих негативних ефектів війни на освітні здобутки дітей, нерівномірно розподілених серед регіонів України та наявність найбільшого ефекту у змінній кількості зруйнованого житла. При додаванні соціально-економічних змінних на другому етапі ієрархічної регресії коефіцієнти змінних війни зменшилися, проте більшість змінних війни залишилися статистично значущими з негативними показниками. У випадку великих міст таке зменшення вказує на те, що негативні ефекти війни найбільше розподілені серед дітей із великих міст: ймовірно це пов'язано із більшою кількістю пошкодженого житла, обстрілів, повітряних тривог, руйнувань соціальної інфраструктури тощо.

На основі вторинного аналізу даних моніторингу Інституту соціології НАНУ за 2024 р. виявлено думку дорослого населення щодо причин зниження якості освіти під час війни та самооцінки витрат на освіту. Із загальної кількості опитаних (4101) витрати на освіту мали 57 % (n=2345), для яких витрати збільшилися – 43,2 %, не змінилися – 25,7 %, зменшилися – 11 %. Основними чинниками впливу на значне зниження якості середньої та вищої освіти вважають: перехід на дистанційну форму навчання – 19,7 %, переривання навчальних занять через повітряні тривоги – 15,2 %, стресові умови життя під час війни – 13,9 %, зниження мотивації до навчан-

ня — 9,0 %, зменшення кількості фахових педагогів — 8,6 %, руйнування закладів освіти — 8,6 %, погіршення фінансових можливостей сім'ї — 6,8 %. Статистично значуще частіше вказані причини називали мешканці великих міст, що підтверджує висновки попереднього порівняльного аналізу щодо більшого впливу негативних ефектів війни на освіту дітей із великих міст. Результати опитування громадської думки узгоджуються з узагальненими статистичними даними щодо пошкодження через бойові дії 3798 закладів освіти у 21 регіоні України, 365 з яких зруйновано повністю, зниження якості освіти через дистанційне та змішане навчання школярів, неможливість навчатися під час повітряних тривог, скорочення кількості педагогічних працівників, зростання рівня бідності серед домогосподарств.

Список використаних джерел

Закотюк, А., & Оксамитна, С. (2024). Основні канали та наслідки впливу війни на освітню нерівність у суспільстві. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*, 7, 70–83.